

”DE VAR JO LI- GESOM OS”

EN UNDERSØGELSE AF HVORDAN UNGE MED HANDICAP KAN
SKABE HOLDNINGSÆNDRINGER TIL MENNESKER MED HAN-
DICAP BLANDT SKOLEELEVER I 8.-9. KLASSE

**Sammenslutningen af
Unge Med Handicap**

Det Centrale Handicapråd

INDHOLD

1. Introduktion.....	3
Baggrund.....	3
2. Rapportens formål og hovedpointer	4
3. Evlaueringsgrundlag	5
4. Hvad gjorde vi?.....	5
Frivillige Unge med handicap.....	5
Ung til ung	6
Berøringsangst aktivt i spil	7
Balancering af det private og personlige.....	8
Anbefalinger til holdningsarbejde via frivillige indsatser	8
Skoleworkshops.....	9
Vurdering af workshoppen som helhed.....	9
Workshopelement 1: Introduktion.....	10
Workshopelement 2: Skaleringsøvelse	10
Workshopelement 3: Pausen og tiden efter workshoppen	11
Workshopelement 4: Situationsspil	12
Anbefalinger til tilgang og øvelser	13
5. Holdninger & berøringsangst hos eleverne	14
Negative holdninger og fordomme.....	14
Berøringsangst.....	15
Normalitet.....	17
Handicapforståelse	18
6. Konklusion og opsamling på hovedpointer	20
7. Kilder	21

1. INTRODUKTION

Det Centrale Handicapråd (DCH) og Sammenslutningen af Unge Med Handicap (SUMH) har indgået et samarbejde om et pilotprojekt med formålet at udvikle og afprøve metoder til at skabe holdningsændringer til mennesker med handicap blandt folkeskoleelever i de ældste klassetrin. Med projektet ønsker DCH & SUMH i lille skala at afprøve teser og strategier til holdningsforandring og bevidstgørelse blandt unge mennesker.

Pilotprojektet er en del af DCH's arbejde med at udvikle en strategi, der skal give forskellige bud på, hvordan man kan nedbryde fordomme og fremme positive holdninger til mennesker med handicap. Strategien er en del af den handicappolitiske handlingsplan fra 2013 'Et samfund for alle' og skal være færdig i slutningen af 2015.

Pilotprojektet er et led i dette strategiarbejde, og DCH & SUMH vil undersøge, hvorvidt det vil være muligt at påvirke unge i 8.-9. klasses holdninger til mennesker med handicap i en positiv retning, som de kan tage med sig videre i livet.

BAGGRUND

Tidligere studier og initiativer konkluderer blandt andet, at der mangler viden om handicap blandt mennesker uden handicap, hvilket kan føre til stigmatisering. Mange undgår for eksempel kontakt til mennesker med handicap af frygt og forlegenhed. Der er generelt positive holdninger til mennesker med handicap, men når der spørges ind til konkrete situationer, bliver de adspurgte mere forbeholdne. Det gælder ikke mindst over for mennesker med en psykisk sygdom. (DCH Foranalyse, 2014).

Derudover er der studier der konkluderer, at holdninger til handicap påvirkes af faktorer som hyppigt samvær mellem mennesker med og uden handicap, oplevelser og kulturel adfærd i barndommen. (Henning Olsen, SFI 2000). Det betyder blandt andet, at tidlig kontakt til mennesker med handicap gennem for eksempel undervisningsforløb generelt kan generere positive holdninger til mennesker med handicap og mindske berøringsangst. (Dana Dunn, 2015). Der er tidligere lavet holdningsændringsundersøgelser og undervisningsforløb rettet mod yngre klassetrin, blandt andet Socialstyrelsens "Børns holdninger til handicap". Dette forløb viser blandt andet, at personlige møder med mennesker med handicap kombineret med undervisningsforløb med relevant undervisningsmateriale kan nuancere børns holdninger til handicap betragteligt (Socialstyrelsen 2011).

DET CENTRALE HANDICAPRÅD

DCH rådgiver regeringen, Folketinget og andre om handicapspørgsmål og er forum for dialog mellem centrale aktører på handicapområdet. Det Centrale Handicapråd skal vurdere samfundsudviklingen set i lyset af FN's handicapkonvention Inklusion, tilgængelighed og bekæmpelse af fordomme er centrale opgaver for rådet.

SAMMENSLUTNINGEN AF UNGE MED HANDICAP

SUMH er en interesseorganisation for og af unge med handicap, og har mange erfaringer med at styrke unge med handicap til at gøre en forskel gennem frivillighed og ved at være rollemodeller for andre. Denne erfaring er udgangspunktet for dette projekt, hvor mødet mellem unge med og uden handicap er platformen for at skabe holdningsændringer.

DCH og Fremtidsfabrik har desuden gennemført projektet "Kunstneriske blikke på en hverdag med handicap" (2015). Projektet bekræftede, at det personlige møde betyder meget i forhold til at flytte og forme holdninger. Samtidig gav projektet nye perspektiver på, hvad der spiller ind i mødet mellem personer med og uden handicap – og den holdningsændring sådan et møde kan resultere i. For det første blev der konstateret en spænding i mødet, som flere beskriver som "akavet", men samtidig at det også er spændende, at der er "noget på spil". For det andet er der en gensidighed i mødet mellem mennesker med og uden handicap, som ligger i erkendelsen af, at vi alle er forskellige på hver vores måde (Kunstneriske Blikke 2015).

Pilotprojektet bygger videre på denne viden og ovennævnte konklusioner. Det betyder blandt andet, at pilotprojektet vil:

- Fokuserer på folkeskoleelever i 8.-9. klasse.
- Skabe et personligt møde med unge med og uden handicap i skolen.
- Forsøge at skabe en gensidighed i mødet ved at de unge med og uden handicap kan relatere til hinanden.
- Forsøge at skabe akavethed og berøringsangst, som kan føre til øget refleksion og holdningsændringer.
- Undersøge hvad der kan flytte elevernes holdninger til handicap.

2. RAPPORTENS FORMÅL OG HOVEDPUNKTER

I løbet af september 2015 gennemførte DCH og SUMH 10 workshops på folkeskoler i Danmark. Målgruppen for alle workshops var elever i 8.-9. klasse, og alle workshops blev faciliteret af 9 frivillige unge med handicap, som var sammen to og to på skolerne.

Formålet med at afholde workshops i folkeskolen var at give eleverne værktøj til at håndtere det anderledes og møde og tolerere deres egen berøringsangst over for mennesker med handicap.

Formålet med denne rapport er at beskrive, hvad vi har gjort under gennemførelsen af 10 workshops og vurdere hvorvidt og hvordan det er lykkedes at skabe en holdningsændring hos eleverne. Evalueringen fokuserer på, hvordan folkeskoleeleverne har oplevet og håndteret spændingen i mødet med unge med handicap, om deres holdninger til mennesker med handicap har flyttet sig, samt hvad der fungerer godt og mindre godt i vores set up for skolebesøgene. Rapportens formål er desuden at videregive erfaringer, så andre projekter, der ønsker at flytte holdninger til mennesker med handicap, kan gøre brug af disse.

Hovedpunkterne i evalueringen af, hvad der skaber holdningsændringer og nedbryder frødomme, er blandt andet:

- **Mod til at håndtere berøringsangst:** Holdningsbearbejdning i forhold til handicap sker i et samspil mellem at turde skabe eller træde ind i en situation, hvor forlegenhed og usikkerhed bliver sat til skue, men samtidig også håndteres aktivt, så mødet med mennesker med handicap ikke efterlader bekræftede frødomme om, at det er forbudt og forkert at føle berøringsangst.

- **Personlige møder:** Det personlige møde mellem mennesker med og uden handicap er væsentligt – muligvis endda afgørende for at flytte holdninger til handicap og nedbryde fordomme. I projektet er holdningsbearbejdning først og fremmest sket i takt med, at eleverne har lært de frivillige bedre at kende. Derved er der blevet skabt mod til åbenhed om holdninger hos eleverne og dermed en platform at reflektere ud fra.
- **Anerkendelse og undersøgelse:** For at bearbejde negative holdninger, uvidenhed og fordomme har en anerkendende tilgang vist sig at være gavnlige. Eleverne, der har deltaget i projektet, lægger afstand til negative holdninger, men er samtidig ikke helt bevidste om, hvordan holdninger fører til handlinger, når det drejer sig om handicap. Derfor er en åben og undersøgende tilgang til deres holdninger vigtig for at skabe nysgerrighed og nye indsigter i, hvordan handling og holdning hænger sammen.

3. EVLAUERINGSGRUNDLAG

Under pilotprojektet blev der gennemført 10 workshops for i alt 202 elever i 8.-9. klasser fordelt på folkeskoler i Skanderborg, Vejle, Århus, Odense, Valby og Kastrup.

Der er gennemført fokusgruppeinterviews med 20 elever fordelt på 5 klasser 1-3 uger efter workshopens afholdelse. Evalueringen bygger desuden på 202 evalueringsskemaer, som eleverne har udfyldt umiddelbart efter workshoppen.

De frivillige unge med handicap, der har deltaget i projektet, har desuden modtaget løbende supervision og deltaget i et evalueringsmøde. Der er ført logbog over deres erkendelser og perspektiver på hver enkelt workshop, deres egen rolle som facilitator og rollemodel, samt de holdninger, de har mødt hos eleverne. Supervisionen, Logbogen og evalueringsmødet indgår også som en del af evalueringsgrundlaget.

4. HVAD GJORDE VI?

I dette kapitel beskrives og evalueres pilotprojektets metodiske tilgang. Det inkluderer på den ene side tilgangen til de frivillige unge med handicap, som deltog i projektet, og på den anden side tilgangen til selve workshoppen, som blev gennemført på skolerne.

FRIVILLIGE UNGE MED HANDICAP

Projektets tese er, at effektiv holdningsændring sker i møder mellem mennesker med og uden handicap, og at der i mødet skabes gensidighed mellem en workshopholder med et handicap og 8.-9. klasses eleverne. Derfor antog projektet en ung-til-ynge tilgang.

For at skabe det personlige møde blev der rekrutteret 10 frivillige unge med handicap, hvoraf 9 var aktive hele vejen gennem pilotprojektet. Heraf var 8 kvinder og 1 mand. Frivilligruppen inkluderede unge i aldersgruppen 20-30 år fra hele landet med forskellige funktionsnedsættelser. Herunder muskelsvind, cerebral parese, hørenedsættelse, forskellige typer gig, samt psykiske diagnoser – altså både synlige og usynlige handicaptyper. De frivillige blev sammensat i par for at vise variation og

brede i handicaptyper – for eksempel med et usynligt og et synligt handicap repræsenteret ved hver workshop.

De frivillige blev desuden rekrutteret ud fra en antagelse om, at de besad kompetencer og modenhed i forhold til særligt selvtillid og mod til at sætte egne personlige erfaringer og eget handicap i spil i mødet med eleverne, og evnen til at rumme og anerkende elevernes berøringsangst og uvidenhed vedrørende handicap på en ikke fordømmende måde. Sekundære kompetencer hos de frivillige var blandt andet formidling og workshop-facilitering, hvilket de desuden blev uddannet til inden for de specifikke øvelser i workshoppen.

UNG TIL UNG

Skoleelevernes reaktion på ovennævnte frivilligprofiler var gennemgående, at det gjorde en stor forskel for deres udbytte af workshoppen, at de frivillige både var unge og selv havde et handicap. Eleverne fortæller for eksempel:

"Jeg synes, det er nemmere for os at forstå, hvordan unge handicappede har det, fordi de selv er unge. Så kan vi perspektivere til noget, vi selv har oplevet, og hvordan vi ville se det fra vores eget perspektiv. De er ved starten af deres liv ligesom os." (Ceren, 8. klasse)

"Vi var nogle piger, der bagefter snakkede om, at det var super fedt, at det var de unge selv, der fortalte om emnet, og ikke en eller anden lærer. De fortalte meget om deres teenageår og ungdomsliv. En halvtredsårig kunne selvfølgelig have snakket om sit ungdomsliv, men det er meget mere spændende, når den person, der fortæller, selv er ung. Man kan meget bedre forstå dem." (Pelin, Emilie & Bahara, 8. klasse)

"Jeg vil hellere høre på nogen, der selv har et handicap og har været igennem det. Så tror man mere på det, og man kan bedre sætte sig ind i det. Jeg ville aldrig kunne blive overbevidst om, at man kan have et usynligt handicap, hvis de ikke selv havde haft det." (Riad, 9. klasse)

Generelt blev det altså opfattet som meget effektivt, at projektet sendte unge i marken, der selv havde et handicap, og kunne relatere til eleverne, fordi de var tæt på elevernes verden. Først og fremmest gav det en troværdighed til et emne, der kan være svært at relatere til for eleverne. Dernæst skabte det en relevans i mødet mellem de unge med og uden handicap, som kan anvendes til at skabe den gensidighed og interesse i hinanden som ligeværdige, som projektet ønskede i mødet.

Til sidst er det væsentligt at nævne, at de frivillige taler ud fra deres egne perspektiver og erfaringer, når de afholder workshops og sætter sig selv på i spil. Pointen med at sende unge, der selv har et handicap, ud i skolerne er ikke, at den enkelte frivillige skal besidde en omfattende og teknisk viden om handicap for at oplyse eleverne. At anvende frivillighed som metode på den måde, som projektet har gjort, har nemlig først og fremmest til formål at skabe refleksion over mødet med den enkelte frivillige hos eleverne, som kan aflede mere generelle perspektiver på at møde mennesker med handicap. Det er altså afgørende, at den frivillige ikke kommer ud som en ekspert i handicap, tilgængelighed og konventioner, men som sig selv, så det afleder refleksioner om den enkeltes behov, personlighed og interesser næste gang, eleverne møder en person med handicap. En dreng fra 9. klasse

fortæller for eksempel, hvordan han har fået større indsigt i, at man skal møde mennesker, hvor de er:

"Bare fordi vi har snakket med dem, så ved vi ikke, hvordan alle andre handicappede har det. Det kommer jo også an på personligheden, og hvem de er." (Enes, 9. klasse)

BERØRINGSANGST AKTIVT I SPIL

Erfaringen fra projektet viser også, at den berøringsangst og forlegenhed, som vi ønskede at skabe, opstod alene fordi de unge selv havde et handicap, og at eleverne ikke var forberedte på det. Så selvom projektet havde antaget, at det ville være nødvendigt at iscenesætte berøringsangsten og handicapet, opstod det helt af sig selv i valget af frivillige, og fordi eleverne ikke var blevet forberedt på, at de ville møde de unge. To piger fra 8. klasse fortæller for eksempel:

"Vi kom ind i lokalet, og der var en stor kørestol midt i det hele – vi vidste ikke, at det skulle handle om handicap, så det overraskede mig." (Delin, 8. klasse)

Flere af de uddybende svar i evalueringsskemaerne giver udtryk for en nervøsitet og usikkerhed omkring håndtering af handicap under workshoppen, og en tredjedel af eleverne svarede, at der var en akavet stemning under workshoppen. Desuden viste fokusgruppeinterviewene, at der opstod en forlegenhed og usikkerhed i mødet med de unge frivillige. Denne usikkerhed gik igen hos stort set alle de interviewede elever, som for manges vedkommende blev forlegne, overraskede eller ikke helt vidste, hvad de skulle mene om situationen.

Der er en risiko ved at skabe en sådan forlegenhed – for eksempel ved at sætte fokus på handicapet. Hvis forlegenheden opstår, men ikke håndteres i situationen, kan den i stedet blive endnu en byggesten til fordomme og forlegenhed mellem mennesker med og uden handicap – og det er måske netop det, som mange forventer, når de møder mennesker med handicap. En lærer fortalte om hendes forventninger til workshoppen i hendes klasse:

"Inden workshoppen var jeg faktisk lidt nervøs for, at det var handicappede unge, der skulle komme. Jeg var bange for, at de ville udstille sig selv, og det ville blive et show i anderledeshed, der bekræftede fordommene om, at man er unormal, når man har et handicap." (Lisbeth, lærer for 8. klasse)

Det er med andre ord meget væsentligt, at holdningsbearbejdning både tør skabe en situation, hvor forlegenhed og usikkerhed bliver sat til skue, men samtidig også håndteres aktivt, så mødet med mennesker med handicap ikke efterlader eleverne med bekræftede fordomme om, at det er forbudt og forkert at være forlegen. Derudover kan forlegenhed og usikkerhed hos eleverne skabe et lukket miljø, hvor de ikke tør deltage aktivt, indgå i diskussioner og debattere deres holdninger af frygt for, at de siger eller gør noget forkert – både over for deres klassekammerater, lærer og de unge frivillige.

Enkelte elever beskrev i evalueringen, at det havde været svært at svare ærligt, fordi de unge frivillige tog deres svar meget personligt. Men generelt fortalte de interviewede elever og de frivillige, at stemningen i klassen ændrede sig undervejs i workshoppen. Eleverne var gennemgående forsigtige og usikre i starten og tænkte meget over, hvad de sagde, og hvordan de skulle opføre sig i mødet med de unge med handicap. Efterhånden som workshoppen udviklede sig, åbnede eleverne mere op og følte sig trygge. Flertallet af de interviewede elever oplevede, at det var ok at sige svære ting, og at

det gjorde en forskel for, hvordan de efterfølgende tænkte over tingene. Tre elever fortæller for eksempel:

"Men det var også lidt udfordrende, at de selv havde et handicap, fordi det satte tanker i gang om, hvad man må sige, og hvad man skal holde for sig selv. Jeg tænkte meget på, om man egentlig kan tillade sig at sige, hvad man rent faktisk mener til nogle, der selv er handicappede. Ville de tage det for personligt?" (Pelin, 8. klasse)

"I starten var jeg usikker på, hvad man kunne sige, men da vi lærte dem at kende blev det lettere. Til sidst turde jeg bare sige alt – altså ikke sådan noget ondt noget, men alt muligt om, hvordan jeg tænkte. Det var, fordi de sagde, at det var ok." (Elias, 8. klasse)

BALANCERING AF DET PRIVATE OG PERSONLIGE

Erfaringen viser altså, at der er store krav til de frivillige i forhold til, hvilken tilgang de går til eleverne med, og hvordan de selv skelner mellem det personlige og private niveau i deres formidling af egne erfaringer. Ikke mindst sådan at den forlegenhed, der opstår, håndteres aktivt og leder til refleksioner i stedet for bekræftelse af fordomme. Det har vist sig at være afgørende for effekten af workshoppen at skabe refleksioner omkring handicap, hvor man formår at skabe den gode balance mellem den levede erfaring hos den frivillige (at vedkommende selv er ung og har et handicap) og den anerkendende tilgang, hvor elevernes holdninger og udsagn ikke tages for personligt af den frivillige.

"De frivillige var søde og gode til at forklare. De var meget åbne, det var rigtig godt. Det gjorde, at jeg ikke var så bange for at spørge." (Anonym elev i evalueringsskema)

ANBEFALINGER TIL HOLDNINGSARBEJDE VIA FRIVILLIGE INDSATSER

Her kommer opsummering af anbefalinger til at forberede og anvende frivillige unge med handicap til holdningsbearbejdning:

- **Skab relation og relevans mellem handicaptemaet og unge som målgruppe:** Det betyder meget, at dem, der formidler emnet, selv har et handicap og samtidig formår at relatere til elevernes virkelighed. At de frivillige selv er unge gør en stor forskel og er en enkel måde at imødekomme elevernes virkelighed for at skabe et fælles afsæt for workshoppen.
- **God forberedelse er afgørende for, at berøringsangst ikke bekræfter fordomme:** Forberedelsen af de frivillige er en væsentlig faktor for at opstået berøringsangst leder til refleksion hos eleverne. Uanset, hvor meget den enkelte frivillige hviler i sig selv og sit handicap, er det en svær balance at sætte sig selv i spil og samtidig bevare en anerkendende tilgang til eleverne. Det er samtidig vigtigt at gøre sig klart, at de frivilliges trivsel med opgaven har stor indflydelse på, om og hvordan de flytter elevernes holdninger. Derfor bør lignende initiativer fortsat sætte tid af til, at de frivillige får værktøj til workshop-facilitering og får opbygget en anerkendende/ undersøgende tilgang til elevernes uvidenhed, mens de er ude som workshopholdere – for eksempel via refleksion over deres personlige motivation for at ville nedbryde fordomme, og balancen mellem privat og personlig erfaringsdeling.

SKOLEWORKSHOPS

De 10 workshops blev gennemført med formålet med at give eleverne værktøj til at håndtere det anderledes, og møde og tolerere deres egen berøringsangst over for mennesker med handicap.

Workshopdesignet tog derfor udgangspunkt i:

- At skabe en anderkendende tilgang til elevernes holdninger og refleksioner, hvor der ikke var rigtige eller forkerte svar, samt løftede pegefingre.
- At eleverne blev opfordret til at tage stilling og reflektere – blandt andet ved at opbryde klas-serummet og skabe refleksion via aktiv inddragelse og bevægelse.
- At programmet for workshoppen var simpelt og skarpt med et primært fokus på elevinddragende øvelser.

Alle workshops var bygget op over følgende skabelon, som blev udviklet i tæt samarbejde med de frivillige unge med handicap:

- Introduktion til workshoppen, præsentation af de frivillige og handicap-temaet.
- Øvelse 1: Skaleringsøvelse.
- Pause og spørgetid.
- Øvelse 2: Situationsspil.

I det kommende afsnit gennemgås og vurderes de enkelte øvelser i forhold til deres effekt på at rykke holdninger og nedbryde fordomme.

VURDERING AF WORKSHOPPEN SOM HELHED

Men først en vurdering af workshoppen som helhed. 91 % af eleverne svarede, at workshoppen havde været god eller rigtig god, og 85 % svarede, at de lærte noget nyt eller overraskende om handicap. Fokusgruppeinterviewene og kommentarerne i evalueringsskemaerne viser, at der er to overordnede årsager til disse tal. Først og fremmest var de frivilliges tilgang vigtig for eleverne. Denne blev vurderet i det foregående afsnit, og vil ikke blive undersøgt yderligere her. Dernæst var workshoppens metodiske tilgang med aktive øvelser og elevinddragelse en væsentlig faktor for at sætte gang i refleksionen og fastholde den læring, som eleverne oplevede. Eleverne fortæller for eksempel:

"Det sidder meget bedre fast, end hvis vi bare havde siddet stille og lyttet, fordi vi selv var aktive og legene var meget varierede." (anonym elev, 8. klasse).

"Det var ikke et kedeligt foredrag, så man hørte mere efter og koncentrerede sig om emnet. Efter workshoppen talte vi lidt med vores lærer – men vi talte også sammen i klassen uden læreren. Det var fedt, at man ikke bare sad stille, men at man skulle tænke over det, man selv mente." (Pelin, Emilie & Bahara, 8. klasse)

Desuden oplevede eleverne gennemgående, at workshoppen var relevant for dem at deltage i, og at emnet var nyt og anderledes i forhold til de ting, de dagligt beskæftiger sig med og forholder sig til.

"Det giver mening at være med i sådan en workshop. Det er jo noget nyt, som vi også bliver nødt til at lære noget om. Det er vigtigt for os at vide, fordi det er en del

af vores hverdag. Der er jo nogle temaer, som man ikke lærer i skolen, men som man faktisk burde kende udover matematik og dansk og sådan.” (Ceren, 8. klasse)

I projektet havde vi valgt, at holdningsbearbejdning ikke skulle følge en klassisk form med oplæg og livshistorier fra den enkelte unge med handicap. Derimod blev workshoppen designet med henblik på netop elevinddragelse – med fokus på at eleverne skulle tage stilling, være aktive og reflektere over deres egne svar og holdninger. Samtidig blev de eksempler og erfaringer, som de frivillige bød ind med, udviklet af de frivillige selv i forhold til de overordnede rammer for workshoppen.

Overordnet set lykkedes dette. Men metoden stiller krav til de frivilliges evner til at facilitere, stille de rette spørgsmål til eleverne og overholde en tidsplan, så øvelsernes formål bliver opfyldt. Enkelte elever ønskede en bedre struktur og tidsstyring under workshoppen, mens det overordnet blev betragtet som en god workshop.

De enkelte elementer i workshoppen beskrives og vurderes herunder.

WORKSHOPELEMENT 1: INTRODUKTION

Eleverne var ikke eller kun delvist forberedt på, at workshoppen handlede om handicap og ville blive faciliteret af to unge med handicap. Således forventede vi at skabe en naturlig overraskelse eller berøringsangst ved det første møde mellem klasserne og de unge med handicap, som kunne undersøges senere i workshoppen.

WORKSHOPELEMENT 2: SKALERINGSØVELSE

Under øvelsen blev eleverne stillet en række spørgsmål om fordomme til mennesker med handicap. Alle spørgsmål blev formuleret som ja-nej spørgsmål, hvorefter eleverne blev bedt om at placere sig fysisk i rummet på enten ja eller nej. Spørgsmålene var udviklet af de frivillige og tog udgangspunkt i helt konkrete erfaringer, som de unge med handicap havde gjort sig, og fordomme, som de selv havde mødt.

Efter eleverne havde placeret sig i rummet blev de opfordret til at fortælle om årsagerne til deres placering og reflektere over deres svar. De fik også mulighed for at flytte sig og svare anderledes efter at have hørt på hinandens argumentation. De frivillige unge med handicap placerede sig også i rummet og brugte deres personlige fortællinger til at udfordre elevernes holdninger.

Øvelsen havde meget positiv effekt og var for manges vedkommende det, der havde gjort størst indtryk. Det var

EKSEMPLER PÅ SPØRGSMÅL

- Er det synd for personer, der har et handicap?
- Kunne du selv finde på at være kæreste med en person med handicap?
- Vender du dig om på gaden, hvis du ser en person med handicap?
- Er det pinligt, at spørge ind til en persons handicap?
- Kan man være et dårligt menneske, når man har et handicap?
- Kan det være positivt at have et handicap?

der flere grunde til. Stort set alle de interviewede elever fortæller, at det var rigtig svært at svare på spørgsmålene, og at det satte tanker i gang, at man skulle placere sig i rummet og ikke kunne gemme sig i hjørnerne.

"Jeg kan bedst huske der, hvor man skulle gå til siden og svare på nogle spørgsmål. Det var svært at svare på spørgsmålene, men det var rigtig godt." (Osman, 8. klasse).

"Alle i klassen var aktive, fordi dem, der ikke selv sagde noget, blev spurgt direkte og også skulle stå på ja eller nej. Det kunne godt være lidt svært at svare, når man ikke selv havde rakt hånden op. Men det var godt, at de gjorde det, så alle var med og fik tænkt over det. Der er nemlig ikke så mange, der rakte hånden op af sig selv – vi er nok lidt generte." (Muhammed & Kasper, 8. klasse)

Derudover gav øvelsen mulighed for, at eleverne kunne høre hinandens tanker og reflektere over deres egne svar i forhold til:

"Det var nogle gange svært at vælge, hvor man skulle stille sig, og man fik gang i tankerne. Når man hørte de andres meninger, fik man tit lyst til selv at flytte sig og skifte holdning." (Pelin, 8. klasse)

"Jeg oplevede, at man kan bruge meget længere tid på skaleringsøvelsen. Den fungerer rigtig godt, og eleverne var meget motiverede omkring øvelsen." (Nanna, Frivillig)

Øvelsen satte sig fast i elevernes hukommelse, og de frivillige havde også et positivt indtryk af den. Der var dog et par elever, der anbefalede, at man havde byttet om på øvelserne, fordi de mener, at de ville have fået mere ud af skaleringsøvelsen, hvis de havde opbygget et bedre kendskab til de frivillige.

WORKSHOPELEMENT 3: PAUSEN OG TIDEN EFTER WORKSHOPPEN

De frivillige var tilgængelige i pausen under workshoppen og efter workshoppen for at give plads til, at eleverne kunne stille spørgsmål, de ikke havde lyst til at stille i plenum. Nogle af de frivillige faciliterede også en decideret spørgerunde, hvor de gav plads til spørgsmål, der ikke var blevet stillet undervejs, kunne komme op.

De frivillige oplevede, at eleverne, særligt pigerne, stillede mange spørgsmål i pauserne. For eksempel til praktiske hverdagsting som toiletbesøg, men også mere personlige emner omkring kærester, mobning eller selvtillid/selvbillede. Pausen var vigtig, fordi det skabte et uformelt møde og gav plads til, at eleverne kunne stille de spørgsmål, som de ikke ville stille, mens hele klassen hørte det. Uformelle møder i for eksempel pauser er et vigtigt redskab i at rykke holdninger – det lader til, at jo mere de frivillige og eleverne kunne relatere til hinanden – for eksempel via spørgsmål, som fylder i elevernes egen hverdag, desto tættere kommer de på en fælles forståelse.

Samtidig er det dog også væsentligt, at både frivillige og elever har brug for en pause, således at dette også bør være en mulighed.

WORKSHOPELEMENT 4: SITUATIONSSPIL

Workshoppens anden øvelse var et lille dilemmabaseret rollespil, hvor eleverne blev præsenteret for dilemmaer fra de frivilliges eget liv, hvor de var blevet mødt med fordomme, berøringsangst eller negative holdninger.

Dilemmaet blev fortalt som en lille historie med en række nedslagspunkter, hvor eleverne skal byde ind med, hvilke valg og handlinger de ville tage i den frivillige unge med handicaps sted. For eksempel hvordan man skal reagere på personen med handicap, skal man hjælpe eller lade ham eller hende selv klare sig? Skal man fortælle det til andre, hvis man har et usynligt handicap? Eleverne blev opfordret til at leve sig ind i situationen og overveje, hvordan de selv ville handle i en tilsvarende situation. Eleverne kunne inviteres op til at erstatte den unge med handicap, så de selv spillede de forslag, som de kommer med. Historierne var bygget op over følgende skabelon, som de frivillige på forhånd havde forberedt sig på:

- Personlig fortælling om dilemmaet.
- Spørgsmål til eleverne om videre handling/ håndtering af situationen.
- Udspil af udvalgte svars scenarier fra eleverne.
- Refleksioner over det udspillede svars scenarie.
- Evt. udspille andre svars scenarier med efterfølgende refleksion.

Generelt virkede øvelsen godt på eleverne, som for manges vedkommende blev overraskede over den enkelte frivilliges historier – særligt gjorde det indtryk, når historierne beskrev, hvordan negative holdninger blev til konkrete og diskriminerende handlinger over for den unge. Eleverne fik også mulighed for at tænke over situationerne og sætte sig selv i den enkelte unges sted. To elever fortæller for eksempel:

"Jeg synes, det var sjovt, fordi man lavede anderledes ting – vi lavede rollespil om dilemmaer, som de havde. Det var godt, fordi man kom til at tænke på ting på en anden måde. Man tænkte på, hvordan det føltes, hvis det var en selv." (Muhammed, 9. klasse).

EKSEMPLER PÅ DILEMMAER:

Jeg kom ind i en lille tøjbutik på Strøget, hvor jeg hurtigt blev bedt om at forlade butikken, da ejeren mente, at min kørestol gjorde tøjet beskidt. Det passede ikke, men han havde en fordom om, at jeg ikke kunne passe på tøjet, fordi jeg sad i kørestol.

- Hvad skulle jeg have gjort i den situation? Kunne butiksejeren have grebet situationen an på en anden måde? Skulle jeg blive sur/ked af det/sige undskyld/forklare min situation? Må ejeren gøre, som han vil? Det er jo hans butik?

I 10. klasse skulle vi på studietur. Jeg havde en kørestol med, som skulle skubbes, når vi skulle gå langt. Jeg skulle have en hjælper med til at gøre det, men han kom for sent til lufthavnen. Læreren sagde, at jeg derfor skulle ringe hjem og blive hentet, og at jeg ikke kunne komme med. Selvom de var 3 lærere og 9 elever, mente de ikke, at vi kunne løse problemet, og de kunne hjælpe mig, selvom jeg græd og var ked af ikke at skulle med. "Det kan du godt se, det går virkelig ikke".

- Hvordan ville I håndtere det, hvis I var mig? Var det en rigtig måde at reagere på fra lærerens side? Kunne jeg have forventet deres hjælp?

"Jeg synes, det var godt, at de fortalte om en situation, de var i, og vi skulle fortælle og give råd til, hvad vi ville gøre. Så tænkte man sig om, fordi man overvejede, hvad man selv ville have gjort, og hvordan man ville have det med det. Det var svært, fordi jeg ikke selv havde oplevet det." (Mikkel, 8. klasse)

Det giver med andre ord rigtig god mening at have nogle erfaringsbaserede historier med i workshoppen – i sær hvis de ikke blot fortælles, men anvendes aktivt til at stille spørgsmål og skabe refleksion og indlevelse. Både de frivillige og eleverne oplevede dog, at øvelsen var lidt sværere at få ind i et godt flow (sammenlignet med skaleringsøvelsen), men at den skabte gode refleksioner, når først den kom i gang. Det skyldes blandt andet, at dilemmaerne var meget forskellige og måske satte krav til en skarp formidling.

Samtidig oplevede eleverne, at denne del i mindre grad end skaleringsøvelsen aktiverede hele klassen – der var bedre mulighed for at gemme sig lidt bag i klassen pga. den mere plenumbaserede øvelse. Ikke desto mindre var øvelsen for mange elever den første, de huskede. Det var nemlig også her, de følte, at de lærte de frivillige bedre at kende og fik mod på selv at stille nogle af de spørgsmål, de brændte inde med.

ANBEFALINGER TIL TILGANG OG ØVELSER

Overordnet har workshopdesignet fungeret og kan kopieres og anvendes i andre sammenhænge. Ovenstående kan opsummeres i tre anbefalinger til workshopmetoder og tilgange, som kan skabe holdningsændringer:

- **Legende læring:** Eleverne reagerer positivt på, at den klassiske klasseopstilling brydes, og rummet anvendes aktivt – for eksempel ved at man bruger sin krop til at tage stilling og bevæger sig. Denne elevinddragende og legende tilgang kan udvikles endnu mere og er, baseret på dette projekts erfaringer, en god vej at følge i forhold til at ændre holdninger og nedbryde fordomme, fordi det bryder med vaner og erfaringer med udefrakommende oplægsholdere.
- **Inddrag eleverne:** Eleverne reagerer positivt på at blive spurgt og bedt om selv at tage stilling – også selvom spørgsmålene er svære, eller de ikke har tænkt aktivt over deres holdninger til handicap før. Det er dog vigtigt at balancere de svære spørgsmål med et trygt læringsrum – for eksempel ved at lægge mindre tillidsopbyggende elementer ind i starten af workshoppen. Det er dog samtidig vigtigt at holde fast i, at akavethed og svære emner er ok at sætte aktivt i spil – naturligt eller iscenesat – fordi det også viser, at man tager elevernes evne til at danne sig en holdning seriøst – selv i svære situationer.
- **Forventningsafstemning om frivillighed:** Unge frivillige er ikke nødvendigvis erfarne workshopholdere, men de lever op til anbefalingerne om at kunne relatere til elevernes virkelighed og ungdomsliv og sætte egne erfaringer med at leve med et handicap i spil. Derfor bør lignende initiativer holde workshopdesignet enkelt og overskueligt, for at den frivillige kan bruge sin energi på indholdet og ikke rammerne, mens de opbygger erfaring som facilitatorer. Det er samtidig også vigtigt at være bevidst om, hvorvidt man tror på og ønsker en knivskarp og professionelt faciliteret workshop eller det personlige møde, der godt kan blive lidt skævt i kanten pga. de frivilliges ressourcer (for eksempel tid og motivation for opgaven i forhold til

deres øvrige liv), erfaringsniveau, handicap (for eksempel kognitive udfordringer) eller lignende. Dette valg bør også synliggøres for modtagerene af en holdningsworkshop, så forventningerne afstemmes og udbyttet nås.

5. HOLDNINGER & BERØRINGSANGST HOS ELEVERNE

Umiddelbart efter workshoppen svarede 55 % af eleverne, at besøget af de to unge med handicap havde ændret deres opfattelse af mennesker, der har et handicap i *meget høj* eller *høj* grad. 38 % svarede at deres opfattelse var blevet rykket i *nogen* eller *begrænset* grad, mens kun 6 % svarede at de slet ikke havde rykket deres holdninger. Det samme billede gjorde sig gældende i fokusgruppeinterviewene.

Årsagerne til, at holdningerne er rykket, skal igen findes i en kobling mellem de frivilliges tilgang og de anvendte elevinddragende metoder, som er beskrevet i de foregående kapitler. Dette kapitel undersøger til gengæld nogle af de gennemgående temaer i elevernes holdninger, fordomme og berøringsangst for handicap, og hvilken effekt workshoppen har haft på disse perspektiver – altså kort sagt; hvordan elevernes holdninger har rykket sig, og hvordan deres fordomme er nedbrudt som resultat af workshoppen.

I kapitlet her undersøges, hvordan workshoppen har påvirket eleverne i forhold til henholdsvis negative holdninger og fordomme, berøringsangst, normalitetsopfattelser og handicapforståelse.

NEGATIVE HOLDNINGER OG FORDOMME

Under alle workshops blev eleverne præsenteret for nogle negative oplevelser, holdninger og fordomme, som de frivillige selv havde mødt i deres liv. Helt gennemgående gjorde det stort indtryk på eleverne at høre om nogle af de oplevelser, som de frivillige havde med i bagagen i forhold til forskelsbehandling, negative holdninger og fordomme.

Under fokusgruppeinterviewene fortalte eleverne, at de vidste, at fordomme og negative holdninger bygger mure op mellem mennesker og styrker opfattelsen af, at man er forskellige. Mange elever relaterede dette til store samfundsdebatter, som de kender til og er vant til at have en holdning til – for eksempel indvandring, religionsdebatter og lignende, hvor eleverne var vant til enten selv at blive sat i bås eller sætte andre i bås. Tilsyneladende kom det alligevel bag på mange af eleverne, at negative holdninger til mennesker med handicap også fører til negative eller diskriminerende handlinger i praksis – måske fordi holdninger til handicap er tabuiserede, og eleverne er mindre hjemmevante i debatten om handicap og holdninger. En pige fra 8. klasse fortalte for eksempel:

Det overraskede mig, at Mette var blevet smidt ud af en butik. Jeg blev chokeret over, at nogle kunne finde på det – ham i butikken så hende som et dyr, og det overraskede mig, fordi jeg ikke har mødt så negative holdninger i virkeligheden.”
(Pelin, 8. klasse)

Mange af eleverne fortalte i fokusgruppeinterviewet, at de selv havde oplevet at sætte folk i bås og dømme dem for hurtigt, men at man samtidig ikke burde gøre det, fordi de udmærket ved, at det ikke er korrekt eller rigtigt at dømme folk for hurtigt. Under interviewene forholdt eleverne sig dog mest til,

hvad andre gør og mener – eksempelvis ved gennemgående at sige "man" i stedet for "jeg". Følgende citatet eksemplificerer, at der ligger en vis politisk korrekthed i debatten omkring mennesker med handicap:

"Nogle ser ned på handicappede. Det, synes jeg, er forskelsbehandling. Det synes jeg ikke, at man bør gøre. Man skal slet ikke dømmе folk, men der er mange, der gør det alligevel". (Elias, 8. klasse)

"Spasser og andre skældsord er opfundet i gamle dage. Man burde ikke bruge det som skældsord. Men folk bruger dem, fordi de synes, der er forskel på mennesker." (Yusef, 9. klasse)

"Det er helt almindelige folk som os, der ser ned på handicappede. Ikke kun sure politikere eller dårlige mennesker. Og så kommer der splid – de handicappede kan ikke lide de normale, og de normale kan ikke lide de handicappede." (Enes, 9. klasse).

"Men hvis man har hørt mange negative holdninger om personer med handicap fra sine forældre og andre, vil man måske mene, at det er dårligt at have et handicap. Hvis jeg hørte mange negative holdninger, så ville jeg også blive påvirket og begynde at bygge en væg til de mennesker og mene, at de skulle holde sig væk." (Mariam, 9. klasse)

Workshoppen har ikke nødvendigvis rykket ved denne korrekthed og ordentlighed, som eleverne italesætter. Hvorvidt det er udtryk for autosvar, som eleverne tyer til ved et ved tabuiserede emner, som de ikke er vant til at forholde sig til, er svært at gisne om. Men workshoppen har alligevel givet nogle perspektiver på, at der er konsekvenser ved tabuiserede eller negative holdninger til mennesker med handicap, som udmønter sig i ganske konkrete situationer – for eksempel de fortællinger, som de frivillige delte med de unge – og det har for mange elever været en overraskelse, som har ledt til en læringsrefleksion.

Efter workshoppen svarede 71 % af eleverne, at de var enige eller meget enige i, at de ikke ville have fordomme næste gang, de møder en person med handicap.

BERØRINGSANGST

Øvelserne på skolerne havde til formål at skabe møder med det anderledes og give eleverne værktøj til at håndtere den berøringsangst, der kan opstå i mødet. Berøringsangsten opstod i flere tilfælde og kom til udtryk ved for eksempel tilbageholdenhed, usikkerhed eller en akavet stemning i klassen, som dog ændrede sig undervejs. Selvom kun 31 % af eleverne svarede at der var en akavet stemning i klassen, kunne alle de interviewede elever fortælle, at de havde følt tvivl, usikkerhed og berøringsangst i forhold til, hvordan de skulle handle og ikke mindst tale om vise emner med de frivillige. I starten kom det mest til udtryk ved for eksempel tilstedeværelsen af en stor el-kørestol i rummet eller fremvisning af sonder eller andre fysiske eller synlige tegn på handicappet. Men det var særligt i situationer, hvor eleverne antog, at et emne var meget personligt eller svært for den unge frivillige at være i, at der var berøringsangst og usikkerhed. For eksempel når eleverne var bange for at såre den enkelte frivillige med et svar, der kom meget tæt på dennes handicap og personlige virkelighed. – Berøringsangsten opstod altså først og fremmest i forhold til frygt for overskridelse af sociale normer,

som eleverne havde en forventning om ville være anderledes, hos de unge med handicap i forhold til hos andre. Flere elever udtrykte for eksempel, at de mente, at man vil være lidt mere sårbar overfor at få overskredet en personlig grænse, der vedrører et handicap i forhold til andre personlige emner.

"Det var fedt at få lov til at prikke til dem. For eksempel i forhold til om de ville vælge en kæreste med eller uden handicap. Sådan et emne var svært, og det skabte en akavet stilhed, som kunne bruges til at skabe god refleksion." (Nanna, Frivillig)

Det var væsentligt, at workshoppen ikke forsøgte at undgå akavethed, men netop forsøgte at skabe og anvende den aktivt til at skabe refleksion – særligt fordi handicap ikke er noget, eleverne taler om til daglig, blev det muligt at skabe akavetheden. Flere af eleverne mente, at handicap er et tabuiseret emne – også selvom flere elever selv havde familiemedlemmer eller bekendte med et handicap. Denne opfattelse gik igen hos både frivillige og elever:

"Det var ikke sådan nogle spørgsmål og emner, man var vant til. Man hører det ikke så tit. Jeg har personligt aldrig snakket om handicap før. Det var nyt og svært. Hvis man nu siger noget forkert og sådan. (Enes, 9. klasse)

"Det virkede som om, eleverne var tilbageholdende overfor emnet, som var uventet og ikke noget, de var vant til. Jeg tror, det var meget nyt for dem at tale om handicap, så derfor havde de svært ved at forholde sig til det. Det tager jo tit noget tid, før man kan finde sit standpunkt og finde ud af, hvad man mener, når man aldrig er gået ind i emnet før." (Annemette, Frivillig)

"Jeg synes, det blev lettere at snakke undervejs. Det blev lettere at tale åbent, fordi de viste os, at der ikke var noget rigtigt eller forkert at sige på workshoppen." (Yusuf, 9. klasse).

Øvelserne handlede i store træk om at bruge berøringsangsten og den tabuiserede usikkerhed aktivt til at skabe refleksion over, dels hvad det betyder, at vi har fordomme, og dels hvor fordommene stammer fra. Samtidig viste øvelserne, at man gerne må tale om sine holdninger – også selvom de måske ikke er "de rigtige". Refleksionen og læringen kom altså til udtryk ved, at eleverne blev presset ud i situationer, hvor de stillede spørgsmålstejn ved, hvilke sociale normer og regler der gør sig særligt gældende i mødet med mennesker med handicap, og om man kan tillade sig at sige de samme ting som til mennesker uden handicap. At der rent faktisk skete en udvikling i elevernes berøringsangst kom til udtryk ved, at eleverne blev mere og mere trygge undervejs i workshoppen og turde handle og tale mere og mere efter deres gængse sociale rettesnor, frem for antagelsen om at de skulle opføre sig på en socialt særlig hensynsfuld måde overfor de frivillige. En pige i 8. klasse giver her et eksempel:

"Det var svært at snakke om, om man selv ville have en kæreste med et handicap. For at være ærlig ville jeg ikke have en kæreste med et handicap. Men da jeg sagde det, tænkte jeg, at jeg ikke burde have sagt det, fordi måske blev de såret over at høre det. Men så fortalte de, at de heller ikke selv ville være kæreste med en med det samme handicap som deres eget, og at det var ok at snakke om det." (Mariam, 8. klasse).

I stedet for at dømme elevernes holdninger efter om det var hensynsfuldt over for den frivilliges eventuelle følelser omkring at kombinere sit handicap med at få en kæreste, drejede diskussionen sig i stedet om, hvorfor man var bange for at få en kæreste med et handicap, hvordan man kunne lære at

leve sammen, når man er forskellige, og at man kunne elske mennesker, der var anderledes en selv, hvis man lærte dem bedre at kende og forstod dem.

Med andre ord havde workshoppen effekt i forhold til at tage nogle emner op, som ellers er præget af berøringsangst og hensynstagen, og skabte nogle gode diskussioner og refleksioner.

Efter workshoppen svarede 57 % af eleverne, at de var meget enige eller enige i at de vil have det mere naturligt med at spørge ind til handicappet næste gang, de møder en person med et handicap. 59 % af eleverne svarede desuden, at de var meget enige eller enige i, at de ikke vil være nervøse for at gøre noget forkert næste gang, de møder en person med et handicap. En del elever svarede også hverken/eller til disse spørgsmål, og de mange uddybende kommentarer viser et forholdsvist højt refleksionsniveau i forhold til, at situationen omkring berøringsangst og usikkerhed omkring, hvordan man skal forholde sig til en person med handicap, aldrig vil kunne undgås entydigt. Men elevernes feedback viser, at de har fået sat refleksioner i gang om, hvordan man bedst muligt håndterer sin berøringsangst.

Emilie og en anden elev opsummerer ovenstående pointe:

"Jeg havde aldrig tænkt over det før workshoppen. Efter workshoppen vil jeg tænke meget mere over, at jeg ikke behøver være ekstra sød ved handicappede, fordi de har et handicap. Jeg vil bare være overfor dem, som jeg er over for alle andre."
(Emilie, 8. klasse)

"Det er svært ikke at have fordomme, men de er ikke nødvendigvis negative, men kan hjælpe til at nu tør jeg spørge mere." (Anonym elev i evalueringsskema)

NORMALITET

I forbindelse med workshoppen blev emnet normalitet og det at være anderledes taget op. Mange af de interviewede elever fortalte, at de altid havde regnet mennesker med et handicap som anderledes end dem selv – fysisk såvel som i de tanker, følelser og drømme, som fylder hos mennesker med handicap.

Mange af de interviewede elever havde selv erfaringer med at føle sig anderledes eller blive sat i bås på grund af deres udseende, religion eller baggrund. Måske derfor fyldte dét at være normal en del for dem, og især det at blive forstået for den, man er. Denne interesse for at matche ind i normalitetsbegreber og trygheden i, at "de andre" ligner en selv, kan på mange måder være årsag til, at eleverne er hurtige til at sætte mennesker med handicap i bås. Flere elever beskrev, hvordan de formodede, at mennesker, der har et handicap, først og fremmest søger interessefællesskaber ud fra handicapet. Enes og Bahara fortalte for eksempel:

"Hvis man deler folk op i grupper med nogle, der ligner dem selv, så er alle pludselig normale. Når man gerne vil være normal, skal man bare være sammen med en gruppe, hvor alle ligner hinanden." (Enes, 9. klasse)

"Jeg synes, man skal gå i en normal klasse, når man har et handicap, men jeg synes også, at man skal bruge tid sammen med nogle, der ligner en selv. Så kan man relatere sine problemer til hinanden - hvis man er sammen med andre, der har et handicap." (Bahara, 8. klasse)

Meget tyder på, at mødet mellem de unge frivillige og skoleeleverne har sat tanker i gang omkring forskellighed men især lighederne mellem mennesker med og uden handicap. Workshopen var ikke tilrettelagt som et fagligt vidensoplæg omkring handicaptyper eller definitioner. Alligevel svarede 85 % af eleverne, at de lærte noget nyt eller overraskende om at have et handicap. I fokusgruppeinterviewene og elevernes uddybende kommentarer til evalueringsskemaet var det netop den overraskende lighed mellem de unge frivillige og eleverne selv, der virkede som en af de største læringsrefleksioner.

Workshopen har med andre ord givet stof til eftertanke om normalitet. Mange af de interviewede elever fortalte direkte, at det havde overrasket dem meget, at de frivillige lignede dem selv og tænkte som dem selv i forhold til de dilemmaer og spørgsmål, som de talte om under øvelserne. De fortæller for eksempel:

"Vi blev meget klogere af at møde de frivillige. Især i forhold til, at de var ligesom os, og ikke er så anderledes, som vi troede." (Pelin, Bahara, Mariam og Fern, 8. klasse)

"Jeg lærte noget om handicappedes tankegang. De føler noget helt andet, end jeg troede de ville føle, i forhold til både deres eget og andres handicap." (Anonym elev i evalueringsskema)

"Jeg tager med, at handicappede er ligesom alle andre. Før workshopen tænkte jeg, at de var meget anderledes, og at de ikke kunne noget, men sådan behøver det ikke være." (Søren, 9. klasse)

Eleverne fortalte, at deres holdninger til de frivilliges anderledeshed ændrede sig i takt med at de lærte dem bedre at kende. Forskellighederne mindskes med andre ord, når man mødes og finder ud af, hvor man har noget til fælles. På samme måde viste det sig, at flere af eleverne faktisk selv havde eller havde klassekammerater eller familiemedlemmer med handicap eller diagnoser – men aldrig havde tænkt på det som anderledes pga. et personligt kendskab til hinanden. Andreas fortæller for eksempel:

"Jeg har selv sukkersyge, men jeg tænker ikke på det som et handicap. Hele klassen fik det at vide, da jeg fik det. I starten spurgte de ind til det, men nu er der ikke nogen, der tænker over det mere, så nu er det helt normalt og ikke noget særligt." (Andreas, 8. klasse)

Overordnet set betyder dét at møde, forstå og færdes blandt mennesker med handicap altså, at forskellene og ikke mindst berøringsangsten omkring det ukendte og anderledes neutraliseres. Det er netop også det, eleverne fremhæver som den primære grund til, at workshopen rykkede deres holdninger og skabte refleksion.

HANDICAPFORSTÅELSE

Gennemgående for alle de interviewede elever er, at handicap er et svært tema at definere og tale om. På den ene side er det uvant for eleverne at tale om handicap, og på den anden side er det svært for dem at definere, hvad et handicap er. Mange af eleverne beskrev, at handicap for eksempel kun kunne være noget medfødt, fysisk eller meget indgribende i den enkeltes hverdag og personlighed.

Samtidig er det ikke alle typer handicap, der af eleverne defineres som et handicap. Muhammed fortæller for eksempel:

"Et handicap er, hvis man sidder i kørestol. Det kunne også være noget psykisk. Men jeg ved ikke rigtig, om det er et handicap at være døv for eksempel. Der går ikke nogle i vores klasse, der har et handicap. Medmindre man også siger dem, der har briller eller har DAMP. Men hvis det er med, så har vi nogen i klassen." (Muhammed, 8. klasse)

Mange af de interviewede elever fortalte også, at de altid havde opfattet mentale og fysiske handicap som to sider af samme sag. Laura beskriver for eksempel, hvordan hendes antagelser omkring handicapdefinitioner påvirker hendes måde at møde mennesker, der har et handicap:

"Jeg havde troet, at de ville være mere psykisk handicappede. Jeg troede, at der var sammenhæng mellem det fysiske og det psykiske. Da de stod og fortalte om dem selv, fik jeg et helt nyt perspektiv på det og et overblik over at det ikke altid hænger sådan sammen. Men det er jo det, man mest ser. Hvis man ser nogen, der sidder i rullestol, ser man jo bare, at de er handicappet. Men man taler ikke med dem og finder ud af, at de er helt normale. Jeg tror også, at det er, fordi man ikke ved så meget. Så får man fordomme." (Laura, 9. klasse)

Usikkerheden omkring afgrænsning af begreberne, som både Laura og Muhammed og mange af de andre elever beskrev i evalueringsskemaer og interviews, er dog afsættet for at skabe refleksion og undersøgelse af begrebet og ikke mindst dets konsekvenser for mennesker med og uden handicap. Efter workshoppen kommenterede en stor del af eleverne i evalueringsskemaet, at de havde fået et bedre indblik i, hvad det vil sige, helt konkret, at leve med et handicap, og hvordan det griber ind i den enkelte frivilliges liv. For elevernes vedkommende er der altså kommet ord på, hvad et handicap er eller kan være. Det har også ledt til en holdningsændring – særligt i forhold til, hvor indgribende handicappet er på det enkelte menneskes personlighed og overordnede livssyn. Eleverne fortæller for eksempel:

"Nu tror jeg, at hverdagen er den største forskel mellem mennesker med og uden handicap. De skal have hjælp til meget mere, hvor jeg ville gøre det hele selv. Ellers er der ikke forskel. Jeg tror, jeg havde tænkt lidt på det før workshoppen, men på en måde løsnede workshoppen op for flere tanker. For eksempel at de kan meget mere selv, end jeg troede." (Ida, 8. klasse)

"Jeg kan huske, at de sagde, at det at have et handicap ikke nødvendigvis var det samme som, at det er hele din personlighed. Der er mange, der tror, at den måde, du ser ud på, påvirker hele den måde, du er på og din personlighed. Men sådan synes jeg ikke, at det er." (Søren, 9. klasse)

"Det var godt, fordi jeg lærte noget nyt om handicap, og det er meget forskelligt i hvor høj grad, et handicap påvirker en person." (Anonym elev i evalueringsskema)

Workshoppen har også givet et mere nuanceret perspektiv på, hvad et handicap er blandt eleverne. Mange af eleverne bed for eksempel særligt mærke i at handicap også kan være usynligt. De frivillige var som hovedregel sammensat i par, hvor den ene havde et synligt og den anden et usynligt handi-

cap. Det beskriver eleverne i evalueringen som væsentligt i forhold til at nuancere deres handicapforståelse og dermed holdninger – i sær i forhold til at man ikke altid kan antage, at man ved, hvor en persons særlige udfordringer og personlige styrker kommer til udtryk.

6. KONKLUSION OG OPSAMLING PÅ HOVEDPUNKTER

Her opsummeres rapportens hovedpointer i forhold til, hvordan projektets metoder og workshop-setup skaber holdningsændringer hos de ældste elever i folkeskolen.

Den overordnede vurdering af projektet er, at holdningsbearbejdning blandt elever i folkeskolen er mulig og rummer et stort potentiale for at nedbryde fordomme og berøringsangst over for mennesker med handicap. I denne pilotfase har to primære årsager haft holdningsnedbrydende virkning. Det personlige møde med de frivillige, som har været præget af anerkendelse og åbenhed. Og de elevinddragende metoder i workshoppen, som har sat fokus på at få eleverne aktivt i spil.

Eleverne har udvist en stor grad af refleksion omkring deres egne holdninger og fordomme til mennesker med handicap, som de selv fortalte var ny for dem og udsprang af workshoppen og mødet med de unge frivillige. Baseret på pilotprojektet udspringer følgende anbefalinger til det generelle arbejde med Det Centrale Handicapråds holdningsstrategi:

- **Holdningsbearbejdning starter i refleksionen.** Det er næppe muligt at vende alle negative holdninger til noget positivt eller nedbryde alle fordomme og berøringsangst. Tværtimod er det afgørende, at fremtidige initiativer anerkender og giver plads til at håndtere berøringsangsten og undersøge negative holdninger og fordomme, for at søge refleksion over deres konsekvenser. Når fordomme nedbrydes kommer der desuden nogle gange nye fordomme i deres sted – for eksempel at mennesker med handicap altid er glade, fordi det var disse frivillige i mødet med eleverne. Derfor bør det at skabe platforme for refleksion være et mål i holdningsarbejdet.
- **Refleksion i et fordømmelsesfrit rum.** Refleksionen opstår ikke af sig selv, men sker ofte når man undersøger sine egne fordomme og holdninger, stiller spørgsmål og får nye indsigter gennem svar og diskussioner. Omvendt vil man være tilbøjelig til at fastholde eller forstærke sine negative holdninger hvis man bliver mødt med fordømmelse og løftede pegefingre over ens "forkerte" holdninger. I projektet har det været fordrende for refleksionen, at eleverne er blevet mødt med åbenhed og nysgerrig interesse fra de frivillige. For eksempel ved at alle spørgsmål eller holdninger var ok at lufte under workshoppen, og at der ikke var rigtige eller forkerte svar. Holdningsbearbejdningen bør med andre ord tage udgangspunkt i en accept af at der findes fordomme og holdninger af alle slags – og at der ikke nødvendigvis ligger ond vilje bag, hvis de foldes ud og undersøges nærmere.
- **Det personlige møde rykker mest.** I pilotfasen har både elever og frivillige beskrevet, hvordan det personlige møde var det afgørende for at rykke begge gruppers fordomme overfor hinanden. Desto bedre man lærer hinanden at kende, desto mere bliver de antagede forskelle neutraliseret, og et mere reelt billede af den anden opstår. Derfor anbefales det, at fremtidig holdningsbearbejdning bruger "det personlige møde" i forskellig form som metode. Samtidig er det vigtigt at fokusere på en erkendelse af at møde det enkelte menneske, hvor det er, frem

for generaliserede antagelser om at denne person repræsenterer alle mennesker med handicap. Det sikrer man for eksempel i en grundig forberedelse af frivillige eller andre personer, der er med i holdningsbearbejdende initiativer, således at de bliver i stand til at skabe et refleksivt rum og ikke mindst håndtere berøringsangst og fordomme konstruktivt.

- **Gensidighed og ligeværdighed i mødet.** De personlige møder kan tage mange former og opstår både naturligt og mere iscenesat, som i dette projekt. En væsentlig faktor for at de leder til holdningsændringer er etableringen af en gensidighed og ligeværdighed i mødet. I projektet anvendte vi en ung-til-ynge tilgang, hvor den unge frivillige kunne relatere til den unge skoleelevs virkelighed og omvendt. Dette virkede godt, fordi ligheder frem for forskelle blev synliggjort. Derfor anbefales det, at arbejdet med personlige møder tænker ligeværd og gensidig identifikation ind – og gør både mennesker med og uden handicap til ligeværdige medskabere af mødet.
- **Inddragelse:** Folkeskolens ældste klassetrin har været meget modtagelige over for workshopens svære tematikker og spørgsmål rettet direkte mod dem og deres egne holdninger. Samtidig har skolen været en god og kendt ramme for workshoppen. Det har været meget effektivt at trække eleverne ud af de vant foredragsramme og sætte fokus på legende og elevinddragende øvelser. Eleverne var generelt glade for at blive bedt om at tage stilling til et svært emne – og det er også her, refleksionen opstår. Derfor bør fremtidige initiativer fokusere på aktiv inddragelse af målgruppen, så de ikke bliver passive modtagere af de rigtige og forkerte holdninger, men i stedet får mulighed for at reflektere over deres holdninger og konsekvenserne af dem ud fra deres egen virkelighed.

7. KILDER

Foranalyse til holdningsstrategi, Det Centrale Handicapråd, 2014: <http://dch.dk/sites/default/files/Endelig%20foranalyse.pdf>

Holdninger til handicappede, En surveyundersøgelse af generelle og specifikke holdninger, Henning Olsen, SFI 2000

The Social Psychology of Disability, Dana S. Dunn, Oxford University Press 2015

Kunstneriske Blikke på en Hverdag med Handicap, Det Centrale Handicapråd + Fremtidsfabrik 2015.

Børns holdninger til handicap, Martin Sandø, Nina Steensig, Susanne Dalmer, Socialstyrelsen 2011